

## «HEKSEHAMMEREN» – Den historiske bakgrunnen

Rune Blix Hagen, Institutt for historie og religionsvitenskap, UiT.

*(Trykt som kronikk i avisa Nordlys 24. januar 2013)*

For første gang settes det opp en opera der handlingen er lagt til den voldsomme og grusomme heksebrenningen i Nord-Norge for om lag 350 år side. Operaen har fått tittelen «Heksehammeren» og framføres under Nordlysfestivalen i Tromsø denne uka. Ragnar Olsen har skrevet stykkets manus (libretto) som er basert på virkelige hendelser fra trolldomsforfølgelsen i Finnmark på 1600-tallet.

«Heksehammeren» henter sin tittel fra ei bok med samme navn som kom ut i Tyskland i 1486 under den latinske tittelen *Malleus Maleficarum* – ei bok som er regnet blant de verste i boktrykkkunstens historie. Boka inneholder en juridisk veiledning i avsløring, behandling og bekjempelse av heksekriminalitet. Her finner vi blant annet instruksjoner i anvendelse av juridisk tortur. Mange av de tvilsomme rettsmidlene som beskrives gjenfinner vi i de nordnorske hekseprosessene.

### **Brenning av trollfolk**

Minst 92 mennesker, det fleste alminnelige, jordnære norske kystkvinner, ble brent på bål eller døde på annen måte i forbindelse med forfølgelsen av såkalte trollfolk i Finnmark i løpet av 1600-tallet. De voldsomme dødstallene blir enda mer makabre når vi ser at mange av de dødsdømte bodde i små kystbygder slik som Vardø, Kiberg og Vadsø og ble tatt i forbindelse med panikkartede forfølgelsesbølger over korte tidsrom. I Norges verste heksejakt, som pågikk over noen få måneder i 1662 og 1663, ble 19 trollkvinner brent på bål i disse fiskeværene i Øst-Finnmark. I tillegg til de over 90 som mistet livet etter brutale rettsprosesser fikk andre ødelagt sine liv etter harde fengselsopphold og utstøtelse fra sine lokalsamfunn. Om lag 20 % av alle dømte trollfolk i Nord-Norge hadde samisk herkomst. Dette er virkelighetens dystre bakteppe til «Heksehammeren».

### **Lykkedrikken**

Sigrun Persdatter er blant de første personene vi møter i stykket. I Ragnar Olsens skildring henter han detaljer til hennes liv fra en historisk kystkvinne som levde i Kiberg midt på 1600-tallet. Helt i begynnelsen av operaen møter vi Sigrun som tilbyr et hjemmelaget brygg til sine naboer. Denne drikken var tilsatt et magisk ritual og skulle gi både fiskelykke og beskytte fiskere som var ute på havet.

Virkelighetens Sigrun heter Karens Johnsdatter, ei relativt ung tjenestejente, opprinnelig fra Andenes, som prøvde å livnære seg i Finnmark gjennom å selge lykkebringende drikke til fiskere. Drikken besto av sjø, momgot (svakt øl), syre, ferskvann og pepper - og tilsatt magiske ord. Flere hadde kjøpt drikken, mens andre var mer skeptisk og anklaget Karen til rettsmyndighetene for å ha laget djevelens eget brygg. I 1654 startet så hekseprosessen mot henne som endte med at Karen Johnsdatter ble funnet skyldig i grov trolldomskriminalitet og dømt til ild og bål, «fordi hun har gitt seg fra Gud og bebundet seg med djevelen og ved hans kunster gjort mye ondt» som det heter i rettspapirene fra saken.

### **Fogd og prest**

De andre sentrale personene i Ragnar Olsens operalibretto er fogden Abraham Lockert som fører saken mot Sigrun Persdatter og som tilslutt nedsetter påstand om dødsstraff. Så er det presten, med navn Reinert, som advarer menigheten mot djevelen og heksene med prekantekster hentet mer eller mindre direkte fra Petter Dass' (1646-1707) bibelkommentarer. Akkurat denne delen må framheves som en glimrende vri av manusforfatteren. Petter Dass og hans teologiske grunnsyn settes på sett og vis direkte inn i sin historiske samtid på andre halvdel av 1600-tallet.

Fogden Abraham Lockert er en historisk person fra trolldomssakene i Finnmark. Han var av skotske herkomst og bekledd stillingen som både underfogd, fogd og sorenskriver i Øst-Finnmark gjennom store deler av 1650-åra. I egenskap av sin sentrale rolle som rettsaktør fungerte Lockert som en pådriver i de mange hekseprosessene på denne tiden. Han var svært ivrig i sin misjon med få sendt trollkvinner til bålet.

### **Samisk sjaman**

Henimot slutten av «Heksehammeren» har Ragnar Olsen skrevet inn en rolle til samens Mons Nilsen. Mons blir tiltalt for djeveldyrkelse gjennom spill på sin runebomme. Fogden, Abraham Lockert, nedlegger påstand om dødsdom og vil brenne både samens og hans djevlelske tromme på bålet.

Om lag en femtedel av alle trolldomssakene i Finnmark rammet personer med samisk bakgrunn. I motsetning til i den norske befolkningen, hvor nestene alle mistenkte trollfolk var kvinner, fantes det flere trollmenn enn trollkvinner blant hekseforfulgte samer. Rettskildene fra Finnmark forteller om to samer som får sine trommer beslaglagt av lokalmyndighetene.

Rettsaken mot den eldre reindriftssamen Anders Paulsen i Vardsø fra 1692 er den mest omfattende blant alle trolldomssakene i Norge. Paulsen forteller åpent om spillet og de

mange symbolene på runebommen. Kildene fra denne saken er de beste historiske rettskildene vi har fra det som gjerne blir omtalt som samisk sjamanisme. Det er motiver fra Poulsen-saken som ligger til grunn for innslaget med Mons Nilsen i operaen.

### **Gripende historiefortelling**

Med Ragnar Olsens libretto har en meget spesiell og brutal rettsforfølgelse i nordnorsk historie fått en spennende kunstnerisk uttrykksform som operaforestilling. «Heksehammeren» bidrar til å sette søkelys på dramatiske konsekvenser av sladder, overtro, mistenksomhet og konspirasjonstenkning som lå som en understrøm bak forfølgelsen av angivelige trollfolk i nord på 1600-tallet.